

İslami İlimler Dergisi
The Journal of Islamic Sciences
مجلة العلوم الإسلامية

**“KABİR” İLE İLGİLİ İFADELERİN YAKIN ANLAMLILIK VE NÜANS AÇISINDAN
TAHLİLİ**

ANALYSIS OF EXPRESSIONS RELATED TO “GRAVE” IN TERMS OF NEAR
SIGNIFICANCE AND NUANCE

Yahya YAŞAR

Dr. Öğr. Üyesi; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri
/ Tefsir; ORCID ID: 0000-0001-8521-1541; e-mail: yahyayasar@nevsehir.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 2 Aralık 2022 / 2 December 2022

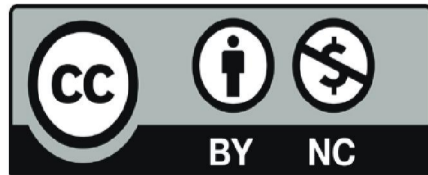
Kabul Tarihi / Accepted: 2 Ocak 2023 / 2 January 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2023 / Spring 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği
teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere
uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is
declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and
writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Kur'ân'da yakın anlamlı kelimeler vardır. Bu durum Kur'ân'da beyan güzelliği, anlam derinliği ve muhteva zenginliği meydana getirmektedir. Eş veya yakın anlamlı gibi duran pek çok kelime, birbirlerinin yerine kullanılamayacak derecede önemli anlam farklılığına sahiptir. Yakın anlamlı gibi duran herhangi bir kelime, kavram veya terkihi birbirinin yerine kullanmak, mâna bakımından bir kusur oluşturduğu gibi verilmek istenen mesajın tam olarak yansıtılamamasına neden olur. Bu çalışmada ölüm sonrası hayatın belirli basamaklarını anlatan ve ilk bakışta birbirinin eş anlamlısı gibi algılanan *kabir*, *ecdâs* ve *merkad* kelimeleri ele alınmıştır. Öncelikle ilgili sözcüklerin semantik tahlili yapılmış, Kur'ân bütünlüğü içerisinde tüm kullanımları ayrı ayrı incelenmiş, buldukları siyak itibarıyla kelimelere yüklenen anlamlar tespit edilmiştir. Buna göre Kur'ân'da kabir kelimesi, temel anlamda insana verilen değerlerin bir sonucu olarak dünya hayatında defnedildiği mekânı, daha geniş çerçevede ise hareketsizlik, sakinlik ve tepkisizliği ifade etmektedir. *Ecdâs* ve *merkad* kelimeleri ise kıyametin son aşaması olan dirilişin bir parçası olarak zikredilmiştir. Bu aşamada insanların defnedildiği kabirler yerle bir edilmiş olacağından bu kelimeler ile insanların ölümlerinden sonra defnedildiği kabirlerin kastedilmediği açıktır. *Merkad*, sûrun birinci ve ikinci üfleme arasındaki yer veya duruma denk geldiği söylenebilir. *Ecdâs*, Kur'ân'da üç yerde, mahşere yönelişin temel niteliklerinden olan hızlılık ve hareketliliği ifade etmek için kullanılmıştır. Söz konusu âyetler dikkate alındığında *ecdâs* kelimesiyle insanın dünyada defnedildiği kabir değil kıyametin kopması sonrası yeniden inşa edilecek yeryüzünde insanların diriltileceği ve hızlıca mahşere sevk edileceği yerin kastedildiği görülür. Ele aldığımız ayetler, "Mâna bakımında müteşâbih âyetler" grubuna girmektedir, dolayısıyla bu âyetlerle ilgili olarak nihâi anlama ulaşmanın, beşerin tâkatini aşan bir konu olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Kabir, Ecdâs, Merkad, Nüans

Abstract

There are words with close meanings in the Qur'an. This situation creates the beauty of expression, depth of meaning and richness of content in the Qur'an. Many words that seem to have synonyms or close meanings have such a difference in meaning that they cannot be used interchangeably. Using any preposition, word, concept or combination that seems to have close meanings interchangeably creates a defect in meaning and causes the message to be conveyed not to be fully reflected. Therefore, each word chosen in the Qur'an fully corresponds to the meaning. One of them is the words related to the grave. The words *kabir*, *ecdâs* and *merkad* are used closely in the Qur'an. In this study, the semantic analysis of the words in question was made, analyzed within the framework of the integrity of the Qur'an, and the meaning differences were tried to be determined by considering the siyak and sibâk. In the Qur'an, the word grave basically refers to the place where she is buried in the life of the world as a result of the value given to human beings, and in a broader framework, it expresses inactivity, calmness and unresponsiveness. The words *ecdâs* and *merkad* are mentioned as a part of the resurrection, which is the last stage of the apocalypse. Since the graves where people were buried at this stage will be destroyed, it is clear that these words do not mean the graves where people are buried after their death. It can be said that "merkad" corresponds to the place or situation between the first and second blowing of the sûr. The word "Ecdâs" is mentioned in three places in the Qur'an, together with speed and mobility, which are one of the main features of the approach to the apocalypse. When the aforementioned verses are taken into account, the word 'ecdâs' does not mean the grave where a person is buried in the world, but the place where people will be resurrected and quickly sent to the apocalypse on the earth that will be rebuilt after the apocalypse. The verses we have discussed are included in the scope of "muteshabih" verses in terms of meaning, so it should not be overlooked that reaching the final meaning in relation to these verses is a matter that is beyond the human strength.

Keywords: Quran, Tafsir, Grave, Marqad, Nuance

Giriş

Kur’ân Arapça bir metindir.¹ “Arap diliyle indirilmiş olup, üstün bir belâgat ve fesahata, sağlam, etkileyici ve dinamik bir anlatım tarzına sahiptir. Bütün Arap edebiyatçıları, şairlerini ve belâgatçıları, hatta bütün insanları ve cinleri icâzıyla aciz bırakmış, Allah tarafından mucize olarak nazil olmuş bir kitaptır.”² Bu kitabın içerdiği kelimelerin her biri yerli yerine oturmakta, eşanlamlı dahi olsa yerine başka bir kelime kullanıldığında belâgat yönü eksilmekte, anlamı da kısmen veya tamamen bozulmaktadır. Lafzında fesahat, mânasında derinlik ve kapsayıcılık, nazmında ise eşsiz bir güzellik vardır. Ele alınan konular, muhatabın kalbinde yüksek bir tesir bırakacak bir coşkunlukla nakledilir. Seçilen lafızlar mânaları tam olarak ifade eder. Bu fesahat ve belâgatte aynı zamanda bir duruluk ve arılık vardır. Yirmi üç yılda peyderpey inmesine rağmen harf, kelime ve âyet gruplarının dizilişindeki insicam hemen fark edilir. Kur’ân’ın bu özelliği, Tefsir Usûlünde “Belâgat bakımından erişilmesi imkânsız” mânasını ifade eden icâzu’l-Kur’ân şeklinde kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştur.³ Her ne kadar bu kavram Kur’ân’da geçmese de ilahî kelamın beşer sözü olmadığı,⁴ insanların bir benzerini getirmekten aciz kaldığı⁵ sürekli vurgulanmıştır.

Kur’ân’ın mûciz olması, onun şifreli veya kapalı olması anlamına gelmemektedir. Bu kitabın lafızları, konuları, üslûbu ve dili apaçıktır.⁶ Muradını ve maksadını gereğine göre ve dilediği gibi anlatır.⁷ Anlaşılacak ve hayata hâkim kılınmak için nazil olmuştur. Bu durum lafızların içerdikleri anlamların hemen tüketilebileceği anlamına gelmemektedir. Beyan güzelliği, anlam derinliği ve muhteva zenginliği bakımından eşsizdir. Her bir terkip, kavram, kelime ve edat yerli yerinde kullanılmıştır. Eş veya yakın anlamlı gibi duran pek çok kelimenin, nüanslara sahip olduğu hatta birbirlerinin yerine kullanılamayacak derecede bir anlam farklılığına sahip olduğu semantik bir gerçekliktir.

1 ez-Zuhruf 43/3.

2 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Azim Yay., 2020), 5/31.

3 Fazl Hasan Abbas, *İcâzü’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Amman: Menşurâtü Cami’âtil-Kudusi’l-Meftûhâti, 1997), 7-9.

4 el-En’âm 6/114; el-Hicr 15/16-18; en-Nahl 16/103; el-Enbiyâ 21/5; Furkân 25/4-6; eş-Şuarâ 26/192, 210; eş-Şûrâ 42/52; el-Müddessir 74/24-25; et-Tekvîr 81/19, 25; el-Hâkka 69/40-43.

5 el-Bakara 2/23-24; Yûnus 10/38; Hûd 11/13-14; el-İsrâ 17/88; el-Kasas 28/49; et-Tûr 52/33-34.

6 ez-Zuhruf 43/2.

7 Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/31.

Her dilde olduğu gibi Kur'ân'da da birçok yakın anlamlı kelime bulunmaktadır. Müterâdîf veya mütekârib olarak isimlendirilen bu kelime veya ibarelerin aralarındaki farkların tespiti, Kur'ân'ın anlaşılması açısından son derece önemlidir. Bunun için lafızların ve terkiplerin içerdikleri incelikleri yakalamak gerekir. Kelimelerin cümle içerisinde ifade ettiği asıl anlamı, en azından anlam çerçevesini siyak ve sibâkı gözeterek tespit etmek, bu incelikleri yakalamak için son derece önemlidir. Sözün sevk edilmesindeki gaye ve maksat dikkate alınmadan yapılacak analizler isabetli olmayacaktır. Dolayısıyla herhangi bir âyet tefsir edilirken önce kelamın cüzleri olan kelimelerin lügat, sarf ve iştikak açısından tahkik edilmesi, sonra da bunların terkinin bütünlüğü içinde ele alınması, bunu yaparken de nahiv, meâni, beyan, bedi', istinbat ve delalet yönlerini ihmal etmeden sonuca gidilmesi gerekmektedir.⁸

Çalışmamızda ölüm sonrası hayat ile ilgili kullanılan ifadelerin semantik tahlilleri yapılacak, bu ifadelerin içerdikleri anlam farklılıkları, her bir ifadenin sahip olduğu anlam zenginliği tespit edilmeye gayret edilecektir. Bu bağlamda öncelikle kabir kelimesinin, sonrasında ecdâs ve merkad kelimelerinin semantik çözümlemesi yapılacak, nüans bakımından bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Ele alınacak bu kavramlar, "Mâna bakımında müteşâbih âyetler" kapsamına girmektedir.⁹ Gaybî konular muhkem âyetlerle anlatılamaz, zira insanın muttali olmadığı derunî bir alandan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu âyetlerle ilgili olarak nihâi anlama ulaşmak, beşerin tâkatini aşan bir konudur.¹⁰ Kabir ve sonraki hayat ile ilgili durumlar Kur'ân'da, kısmen kapalı bir üslupla nakledilmektedir. Kıyametin kopması ve âhiret ahvâli gibi gaybî konularda belli bir idrak seviyesine ulaşılsa dahi bu meseleyi tam anlamıyla kavramak mümkün değildir. Beşerî bilginin ulaşabileceği bir sınır vardır. Böyle olması anlama çabasını ortadan kaldıran bir durum değildir. Ancak bir yerden sonra "*Biz ona olduğu gibi inandık, hepsi Rabbimiz katındandır.*"¹¹ denilmesi gerekmektedir. Müteşâbih bu yönüyle, aklın gaybî konulara teslim olması ve boyun eğmesidir.¹² Dolayısıyla bu çalışma bağlamında varılacak sonuçları, nihâi anlam olarak değerlendirmemek gerekir. Ancak gerek etimolojik çözümlemelerin gerekse kavramsal analizlerin *kabir* ile ilgili tabirlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak nitelikte olacağı muhakkaktır.

8 Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dımeşk: Dâru ibn Kesir, 1996), 2/1222.

9 Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: el-Mektebû'l-Asriyye, 2006), 2/48.

10 Bayram Çınar, "*Bilâ Keyf*" *Doktrini* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2022), 77-80.

11 Âl-i İmrân 3/7.

12 Muhammed Abdulazîm Zerkanî, *Menahilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* ((Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 2/297.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kabir Kelimesinin Semantik Analizi

“Kabir” Arapçada “ölünün gömüldüğü yer” mânasına gelir.¹³ Çoğulu “kubûr”dur. Kabirlerin bulunduğu yere “makber”, “makbere” veya “makbûre” denir. Çoğulu “mekâbir”dir.¹⁴ Türkçede daha çok “ziyaret edilen yer” mânasına gelen “mezar” kavramı da *kabir* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁵ Aynı kelimenin türevlerinden olan “el-kabur”, derin çukur ve yer, “el-makber” ise mezarlık/kabristan anlamına gelmektedir.¹⁶ Mekânsal bir defnedilme söz konusu olmadığında “kabir” kelimesi belirsizlik ve gizlilik anlamını içerir.¹⁷ Bu anlamın esasında mekânsal defnedilme ile de bir çağrışımı vardır, zira toprağa defnedilen biri, gözlerden bedensel olarak da kaybolmuş olmakta, mahiyeti tam olarak bilinemeyen bir âleme geçiş yapmaktadır. Esasında ölen her bir kimse, üstüne toprak örtülmek suretiyle defnedilememektedir. Yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanan, yangında tamamen yanan, denizlerde boğulup balıklara yem olan, uçak kazalarında parçaları dahi bulunmayan kimseler, bilinen anlamıyla bir kabir sahibi olamamaktadır. Kabir kelimesinin içerdiği belirsizlik, görünmezlik ve gizlilik gibi anlamlar bu durumu da açıklar niteliktedir. Zira bu şekilde ölen insanlar artık görünmemekte ve onlar için bir gizlilik ve belirsizlik durumu oluşmaktadır.

Kabir ile irtibatlı ifadelerden ikisi de “lahd” ve “şakk” kelimeleridir. İslam kültüründe kabrin zemininde kibleye doğru ve kabir boyunca kazılan oyuk *lahd/lahit* olarak isimlendirilir.¹⁸ Ölü defnedildiğinde buraya konulur, önüne tahta, kerpiç, kamış ve hasır gibi şeyler konulur ve toprak sonradan atılır. Bu durumda toprak doğrudan ölünün üzerine atılmamış ve ölüye hürmet edilmiş olur.¹⁹ Kabrin ortasının yarılarak kanal gibi kazılan çukur *şakk* olarak isimlendirilir. Bu çukura “darîh” de denilir.²⁰ Cesedin yerleşebileceği kadar bir yerdir. Mezar yerinin yumuşak veya kumlu olmasından dolayı lahit yap-

13 Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 651.

14 Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414 h.), 5/68-69; Ebû Nasr İsmâil Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1987), 2/784; İsfahânî, *el-Müfredât*, 651.

15 Kürşat Demirci, “Kabir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/33-34 (İstanbul: DİB Yayınları, 2001), 24/33.

16 Mevlüt Sarı, *el-Mevârid, (Arapça-Türkçe Liigat)* (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1982), 1192

17 Ebû Bekr İbn Düreyd Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdi el-Basri, *Cemheretu'l-luga*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/324; Ebü'l-Hüseyn İbn Faris Ahmed b. Faris b. Zekerriyya el-Kazvini er-Razi, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 5/47.

18 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Âyn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî (yy.: Dâru ve Mektebetu'l-Hilal ts.), 3/182; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/526.

19 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 259.

20 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/526.

ma mümkün olamadığında şakk tercih edilir.²¹ Arapçada k-b-r kökünün fiil formatında (kabere) deyimsel kullanımları vardır. “حَفَرَ قَبْرَهُ بِيَدِهِ: eliyle kabrini kazdı” denildiğinde “تَسَبَّبَ فِي هَلَاكِ نَفْسِهِ: kendi helakine sebep oldu” anlaşılır. “رَجُلُهُ فِي الْقَبْرِ: bir ayağı kabirde” deyimini, kişinin yaşlılığına veya şiddetli bir hastalığa tutulmuş olmasına delalet eder.²²

Kur’ân-ı Kerîm’de kabr²³ ve mekâbir²⁴ kelimeleri birer defa, kubûr²⁵ ise beş defa geçmektedir. Fiil kalıbında (فَأَقْبِرَ) Abese sûresinde bir defa kullanılmıştır.²⁶ Âyet, “ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ: Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu.” şeklinde gelmiştir. Âyetin siyakında yeniden dirilmeyi inkâr eden putperestler, bir rivayete göre özellikle Ebû Leheb’in oğlu Utbe²⁷ “Kahrolası o insan!”²⁸ şeklinde yerilmektedir. Âyetin devamında insanın hiç yokken varlık alanına çıkarılması, seçeceği yolun kolaylaştırılması gibi nimetlerle donatıldığı zikredildikten sonra kabre konulması nimeti nazara verilmiştir. Elmalılı bu durumu “ölüsünün açıkta bırakılmayıp kabre gömülmesini de emretti. İnsanın dirisini de, ölüsünü de saygıya değer kıldı ki, bu da bir nimettir.”²⁹ şeklinde yorumlar. Başka bir âyette “Biz, yeryüzünü dirilere ve ölülere toplanma yeri yapmadık mı?”³⁰ buyurularak insanın defnedilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de defin işleminin insanoğluna Yüce Allah tarafından öğretildiği, Hâbil-Kâbil kıssası bağlamında anlatılır. Hz. Âdem’in oğlu Kâbil, öldürdüğü kardeşi Hâbil’i yeri eşeleyerek kargadan ilham alarak gömmüştür.³¹ Allah’ın ölen insanın kabre konulmasını emretmesi ve onu hayvanlara yem olmaktan kurtarması, insanın değerli bir varlık olduğunun ve kıyametin kopmasından sonra tekrar diriltileceğinin bir işareti sayılır.³² İnsanın toprak ve kabirle ilgisi, aynı şekilde yeniden dirilişin mekânı olması şu âyette vurgulu bir şekilde dile getirilir: “Sizi topraktan yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir defa daha sizi oradan çıkaracağız.”³³

21 Kasım b. Abdullah b. Emir Ali el-Konyevi er-Rumî el-Hanefî, *Enisu’l-fukaha’ fi tarifati’l-elfaz el-mütedaveleti beyne’l-fukaha’* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2004), 1/43; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 415.

22 Ahmed Muhtar Ömer, *Mu’cemu’l-luğati’l-Arabiyyeti’l-muâsıra* (Beyrut: Âlemu’l-Kutub, 2008), 3/1765.

23 et-Tevbe 9/84.

24 et-Tekâsür 102/2.

25 el-Hac 22/7; Fâtır 35/22; el-Mümtehine 60/13; el-İnfîtâr 82/4; el-Âdiyât 100/9.

26 Abese 80/21.

27 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr’u Mukâtil*, thk: Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 3/452.

28 Abese 80/17.

29 Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/583.

30 el-Mürselât 77/26.

31 el-Mâide 5/30-31.

32 Süleyman Toprak, (Kelam) “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/37-38 (İstanbul: DİB Yayınları, 2010), 24/37.

33 Tâhâ 20/55.

“Kubûr” kelimesinin geçtiği Fâtır 35/22. âyette “وَمَا أَنْتَ بِمُشْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ: *ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!*” buyurularak bütün kanıtları görmezden gelen ve inatla inkârcılığını sürdürenler, kabirlerdekilere yani ölümlere benzetilmiştir.³⁴ Bu benzetmedeki maksat, inkârcıların Resûlullah’ın bildirdiklerine kulaklarını tamamen tıkamış olduklarını belirtmek olabileceği gibi, nasıl ki kabirdekileri harekete geçirmek mümkün değilse ne yapılırsa yapılsın onların izanını harekete geçirmenin de aynı şekilde mümkün olmadığını bildirmek olabilir.³⁵ Kubûr kelimesi Mümtehine 60/13. âyette benzer bir anlamda kullanılmıştır. Söz konusu âyette يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ: “*Ey iman edenler! Allah’ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinmeyin. Onlar, inkârcıların kabirlerdekilere ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmişlerdir.*” buyurulmaktadır. Âyette Hz. Peygamber’e inanmamakta direnen Yahudilerin, inkârcıların kabirlerdekilere ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kestikleri anlatılmaktadır.³⁶ İnkârcıların kabirlerdekilere ümit kesmeleri, ölümlerin dirilmesinden ve hayat bulmalarından ümitsiz olmaları şeklinde yorumlanmıştır.³⁷ Kubûr kelimesinin bu âyetteki kullanımını, bir önceki âyette olduğu gibi hareketsizlik, sakinlik ve tepkisizliği ifade etmeye yönelik olduğu görülmektedir.

Kur’ân’da “kubûr” kelimesinin diğer bir kullanım amacı da kıyametin başlangıçtaki ahvalini anlatmaya yöneliktir. İnfitar 82/4. âyette, kıyametin kopması sırasında meydana gelecek hadiselerden birkaçı zikredildikten sonra “وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ: *Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde*” ifadesi kullanılmıştır. Bu âyet genellikle o büyük altüst oluş esnasında kabirlerde toprak altında bulunan ceset parçalarının dışarı fırlatılacağı şeklinde yorumlanmıştır.³⁸ “Ba’sere” kelimesi dağıtmak, gizli bir şeyi eşelemek, ortaya çıkarmak, toprağı deşip altını üstüne getirmek, içini dışına getirmek ve çevirmek anlamlarına gelmektedir.³⁹ Zemahşerî, *ba’sere* kelimesinin “çıkarmak, diriltmek” anlamına gelen

34 Ebû Muhammed Abdülhakk İbn Atıyye el-Endelûsi, *el-Muharrer’ul-veciz* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), 4/436.

35 Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr, (Mefâtîhu’l-gayb)* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 26/18; Heyet (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş,) *Kur’ân Yolu* (Ankara: DİB Yay., 2017), 4/462.

36 Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 29/310.

37 İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 22/602; Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdî, *en-Nüket ve’l-ûyûn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 5/526; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl* (Riyâd: Mektebetü’l-‘Ubeykan, 1998), 6/101; Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekîr Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdulmuhsîn et-Türkî (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2006), 20/431; Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998), 3/473.

38 Heyet, *Kur’ân Yolu*, 5/569.

39 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa* (Beyrut: Dâr-u İhyai’t-Turâsi’l-Arabi, 2001), 3/231; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/593; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/72.

“ba’s” ile “eşelemek” anlamına gelen “bahs” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş bir sözcük olduğunu söyler.⁴⁰ Buna göre âyetin anlamı “öldükten sonra dirilme vuku bulup kabrin içindekiler dışarı çıkarıldığı vakit” şeklindedir.⁴¹ Ancak âyetin siyakına baktığımızda bu görüşün sorunlu olduğu söylenebilir, zira öncesinde gelen âyetlerde kıyametin ilk aşaması anlatılmaktadır. Râzî bu âyet grubunu şöyle tefsir eder: “Bu âyetlerde bütün kâinatın tahrip edileceği, dünyanın yok olacağı ve mükellefiyet zamanının artık o zaman sona ereceği anlatılmaktadır. Gök, çatı; yeryüzü de bir bina (yapı) gibidir. Binâenaleyh bir binayı yıkmak isteyen kimse, önce onun çatısını-tavanını yıkmakla işe başlar. Göğün, yani tavanın yıkılması neticesinde, oradaki kandiller, yani yıldızlar dökülüp saçılır... Daha sonra Hak Teâlâ, gökyüzünü ve yıldızları harap edişinden sonra yeryüzünde bulunan her şeyi harap edecektir... İşin sonunda da, bir bina mesabesinde olan yeryüzünü tahrip edecektir. Bu da, *Kabirler alt-üst edildiği zaman...* âyetinden anlaşılan husustur ki bu ifade aynı zamanda yeryüzünün içinin dışı, dışının içe döndürüleceğine bir işarettir.”⁴² Diğer bir ifade ile diriliş ve kabirden çıkış, sonraki aşamada meydana geleceğinden ba’sere kelimesine “alt-üst olma” anlamının verilmesi daha isabetli gözükmemektedir.

“Kubûr” kelimesinin benzer bir kullanımı Adiyat 100/9. âyette *أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ*: “Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanların dışarı fırlatıldığı...” şeklinde gelmiştir. Bu âyette yine *kubûr* kelimesi ile beraber *ba’sere* kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimeye müfessirler, toprağı deşip dağıtmanın, içini dışına çevirmenin zorunlu bir neticesi olan “çıkarılmak / fırlatılmak” anlamı vermişlerdir.⁴³ Benzer bir anlamı Zilzal 99/2. âyette *وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا*: “Yer, içindekileri dışarıya çıkarıp attığı zaman.” ifade kalıbıyla görmekteyiz. “Bu’sire” kelimesinin mukabili bu âyette “çıkarma” anlamına gelen “ahrece” ifadesi gelmiştir. Âyetin siyakına baktığımızda yerin yaman bir sarsıntı ile sarsıldığından bahsedilmektedir. Zilzal sûresinde “إِذَا” edatının ikinci âyette tekrar edilmemiş olması, yerin, içindekileri dışarıya çıkarıp atmasının, ilk üflemeyle meydana gelecek sarsıntı ile bağlantılı olduğuna delalet etmektedir.⁴⁴ Kur’ân’da yerin sarsılması daha ziyade dağların sarsılıp kum yığını haline gelmesi,⁴⁵ dağılıp

40 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/329.

41 Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/50.

42 Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 31/78.

43 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 24/590: Ebû İshak es-Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyan* (Beyrut: Dâr-u İh-yâi’t-Turâsî’l-Arabi, 2002), 10/273; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ud el-Bağavi, *Mealimü’t-tenzil* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1989), 8/509; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 32/58; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 22/441; Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-âzîm* (Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1999), 8/467; Muhammed b. Ali Şevkânî, *Fethu’l-kadîr* (Mısır: Dâru’l-Vefa, ts.), 5/650; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/402.

44 Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/402.

45 *el-Müzzemmil* 73/14.

toz duman haline gelmesi, dağılıp etrafa serpilmesi⁴⁶ ile beraber zikredilir. Bu hadiselerin, yıkım getirecek ilk üflemenin bir sonucu olduğu görülmektedir zira Naziat 79/6. ve 7. âyette “O gün sarsılan şiddetle sarsılır, onu ikinci sarsıntı izler.” buyurulmaktadır. 6. âyette sûra birinci üflemede, 7. âyette ise ikinci üflemede meydana gelecek sarsıntıdan bahsedilmektedir. Sûra ilk defa üflendiğinde kıyamet kopar, kâinat sarsılır, toz duman olur, yer dümdüz yapılır, içinde olanlar dışarı atılıp tamamen boşaltılır;⁴⁷ ikinci defa üflendiğinde ise yeniden dirilme olayı gerçekleşir ki bu diriliş yine aynı sûrenin 13. ve 14. âyetinde “Ancak O (diriliş işareti) tek bir sesleniştir. Bakarsın uyanmışlar hepsi meydandadır.” şeklinde tasvir edilir. Tüm bu bilgiler göstermektedir ki yıkım nefhası olan ilk üflemede ölümlerin çıkarılması, canlı olarak değil, ölü olarak fırlatılması şeklinde olacaktır.⁴⁸ “مَا فِي الْقُبُورِ” kabirlerde bulunanlar” ifadesinde geçen “مَا” edatının Arapçada cansız ve akılsız varlıklar için kullanılıyor olması bu görüşü destekler niteliktedir.⁴⁹

“Kabir” kelimesi, ölümlerle mahşerdeki diriliş arasında insanların yaşayacağı berzah hayatını da ifade eder. İslâm inancına göre ölen kişi, nerede ve hangi durumda bulunursa bulunsun yani ister toprağa gömülmüş isterse yakılmış veya denize bırakılmış olsun berzah âlemi safhasından geçer.⁵⁰ “Berzah” kelimesi sözlükte “iki şey arasındaki engel veya aralık” anlamına gelmektedir⁵¹ ve Kur’ân’da bu anlamıyla iki yerde kullanılmıştır.⁵² İstilahî anlamının ifade edildiği bir âyette “Nihayet onlardan birine ölüm gelince, “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım” der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.”⁵³ buyurularak berzah kelimesi ile insanların ölümlerinden yeniden diriltilmelerine kadar sürecek olan ara dönem hatırlatılmıştır. Berzah, bu ayette de vurgulandığı gibi insanın dünya hayatına geri dönüşünü engelleyen ölüm olayı ve sonrasını ifade etmektedir.⁵⁴

46 el-Vâkı’a 56/4-6.

47 el-İnşikâk 84/3-4.

48 Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 9/402.

49 Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebir*, 32/58; Muhammed el-İmadî Ebûssuûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm* (Riyad: Mektebetü’r-Riyad, ty), 5/567; Ebû’l-Fadl Şihabu’d-Din es-Seyyid Mahmud Alûsî, *Ruhu’l-meânî fi tefsiri’l-Kur’âni’l-azîm ve seb’i’l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, t.y.), 30/219.

50 Toprak, “Kabir”, 24/37.

51 İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 2/1116; Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 7/270; Cevherî, *es-Sihâh*, 1/419; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/8.

52 el-Furkân 25/53; er-Rahmân 55/19-20.

53 el-Mü’minûn 23/99-100.

54 Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 23/122.

1.2. "Cedes" Kelimesinin Semantik Analizi

"جَدَثَ" kelimesi Arapçada kabir anlamında kullanılmıştır.⁵⁵ Sözlük anlamına dair bilgiler son derece azdır. "الجدثة/el-cesedetü" ibaresi, hayvan tırnağının veya insan terliğinin yere sürtünmesi ile oluşan sesi/patırtıyı ifade etmektedir. Etin çiğnenmesi esnasında ortaya çıkan ses için de bu kelime kullanılmaktadır.⁵⁶ Sözlüklerde "Cedes" kelimesinin aslının "جَدَفَ" olduğu ve Arap dilinde ث ve ف harfleri birbirlerinin yerine kullanılabildiği belirtilir.⁵⁷ Bu kelimesinin çoğulu "أجداف", Arap dilinde kullanılmadığı için "cedes" kelimesinin çoğulu olan "ecdâs" kelimesi kullanılır.⁵⁸ "جَدَثَ" kelimesinin çoğulunun "أجدث" olduğuna dair görüşler de vardır.⁵⁹ "جَدَفَ" kelimesi, hızlı yürümek, üstü kapalı olmayan içecek kabı, etin çiğnenmesi ve parçalanması, gürültü/patırtı yapmak, nankörlük etmek, bir şeyi kesmek ve kürek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.⁶⁰

Kur'ân'da "cedes" kelimesi müfred/tekil olarak kullanılmamıştır. Çoğul hali olan "ecdâs", üç âyette geçmiştir.⁶¹ Yasin 36/51. âyette "وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُم مِّنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ: *Sûra üfürülünce bir de bakarsın ki onlar buldukları yerden kalkıp, koşarak Rabblerine giderler.*" şeklinde geçer. Âyet, sûra üflenip insanların yeniden canlanmasını ve hızla mahşer yerine doğru akışını ifade etmektedir. Burada sûra son üfürülme olan "nefhat'ul-kıyâm" dan bahsedildiği görülmektedir.⁶² Zümer 39/68. âyette bu durum "وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ: *sûra üflenince, Allah'ın dilediği bir yana, göklerde olanlar, yerde olanlar hepsi düşüp ölür. Sonra sûra bir daha üflenince hemen ayağa kalkıp bakışır dururlar.*" şeklinde anlatılır. Âyette geçen "sûra bir daha üflenince" ifadesi, Yasin 36/51. âyette zikredilen ve insanların Rablerinin huzuruna doğru hızlıca akışını başlatacak üfleme-ye işaret etmektedir, zira "يَنْسِلُونَ" kelimesi hızlıca yürümek ve koşmak an-

55 Ahmed b. Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 1/436; Ebü'l-Hasan İbn Side Ali b. İsmail el-Mürsi, *El-Muhassas* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1996), 2/78; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/128; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, (y.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 5/196; Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/125.

56 ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, (y.y.: Dâru'l-Hidaye, ts.), 5/196.

57 Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/128.

58 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/128.

59 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/128; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 5/196.

60 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Cerâssîm*, thk. Muhammed Casîm el-Hamidî (Dımaşk: Vezaretu's-Sekafe, ts.), 2/294; Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/24; Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Suheyli, *er-Ravdul-unfu fi şerhi sireti'n-nebiyyi li İbn Hişâm*, thk. Ömer Abdusellam es-Selâmî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, I. Baskı, 1421/2000), 2/256; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 23/73; Sarı, *el-Mevârid*, 201.

61 Yâsîn 36/51; el-Kamer 54/7; el-Me'âric 70/43.

62 Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Kelbi, *Kitâbu't-teshîl li ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 2/226.

lamlarına gelmektedir.⁶³ Bu hızlı oluşa delalet eden diğer bir kelime de “فَإِذَا هُمْ” ifade kalıbıdır. Dirilişin derhal, hemen, hızlıca gerçekleşeceğine delalet etmektedir.⁶⁴ Söz konusu âyette geçen “الْأَجْدَاثِ” kelimesine tefsirler “kubûr” anlamını vermişlerdir.⁶⁵

“Ecdâs” kelimesinin geçtiği diğer bir yer Me’âric 70/43. âyettir. Âyette “يَوْمَ يُخْرِجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعاً كَانَتْهُمْ إِلَى نُصْبٍ يُوفِضُونَ” O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar.” buyurulmaktadır. Söz konusu âyette, kıyametin kopması sonrası insanların buldukları yerden çıkışının süratli olacağı “سِرَاعاً” kelimesiyle ifade edilmiştir. Mahşere yönelişin nasıl olacağını bildiren “يُوفِضُونَ” kelimesi de aynı şekilde süratli ve koşarak gidişi⁶⁶ ifade etmektedir. Mahşeri andıran Arafat’tan Mina’ya doğru hacıların koşması da bu kelime ile (الافاضة) ifade edilir. Âyette geçen “نُصْبٍ” ibaresi, dikili taş anlamına gelmektedir. Aslında dikili olan her bir şey için bu kelime kullanılmaktadır.⁶⁷ Mekkeli müşriklerin hayvanlarını kurban ettikleri dikili taşlara da *nusub* denilirdi.⁶⁸ Mahşere doğru zorunlu yönelişin anlatıldığı bir yerde bu kelimenin kullanılmış olması anlamlıdır, zira Mekkeli müşriklerin bayramlarda, törenlerde dikilmiş heykellere koşarak çevrelerinde halka tutup saygı duruşunda bulunmalarına gönderme yapılmaktadır.⁶⁹ Ancak asıl anlatılmak istenen, hedefe koşan yarışçılar gibi buldukları mekândan kalkıp koşarak hesap yerine sevk edilecekleridir. Bu sevk edilme, bir sonraki âyette anlatıldığı gibi⁷⁰ Hz. Peygamber ile alay ettikleri zamanki gibi şen şakrak değil, kibirleri kırılmış, gözlerine korku düşmüş, utançlarından başlarını kaldıracak halleri kalmamış bir halde ve derin bir üzüntü içerisinde gerçekleşecektir.⁷¹

Ecdâs kelimesi Kamer 54/7. âyette şu şekilde geçer: “يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ” *Bir davetçinin, asla*

63 Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* (Beirut: Müessesetü’r-Risale, 2004), 4/206; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 8/130; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/463.

64 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü’l-munîr fi’l-İ’ane a’lâ marifeti ba’di kelâmi Rabbina el-Hakîm* (Kahire: Matbaatu Bulak, 1285/1869), 3/355.

65 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr’u Mukâtil*, 3/89; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/454; Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 4/206; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 8/130; Maverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 5/23; Bağavî, *Mealimü’t-tenzil*, 7/21; İbn Atiyye, *el-Muharrer’ul-vecîz*, 4/452; Kurtûbî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/462; el-Kâdî Nasruddin Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve esraru’t-te’vîl* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabi, ts.), 4/270; Neseî, *Medârikü’t-tenzil*, 3/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 6/581.

66 Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 23/286; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Me’ânî’l-Kur’ân ve i’râbuh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şiblî (Beirut: ‘Alemü’l-Kutub, 1408/1988), 2/224; Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/258; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, 10/40; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/211; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 30/133.

67 Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 30/133.

68 el-Mâide 5/3.

69 Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân* (Beirut: Dâru’s-Şurûk, 1412 h.), 29/3703.

70 “/ حَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلَّةً ذَلِكَ الْيَوْمَ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ” *O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. İşte başlarına geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür.*” (el-Me’âric 70/43).

71 Heyet, *Kur’ân Yolu*, 5/460.

(kimsenin) tasavvur edemeyeceği o şeye çağıracağı gün Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan bir halde ve davetçiye koşarak kabirlerden çıkarlar." Ecdâs kelimesin bu âyette de kıyametin bir parçası olarak zikredildiği görülmektedir. Tefsirlerde bu kelime yine kubûr olarak tefsir edilmiştir.⁷² Tefsirlerdeki genel kanaate göre âyette geçen ve "davetçi" şeklinde çevrilen "الدَّاع" kelimesiyle İsrâfil (a.s.) kastedilmiştir.⁷³ Daha önce değindiğimiz gibi insanların Rablerinin huzuruna doğru hızlıca akışını başlatacak Sûr'un üflemesinden bahsedilmektedir. "Asla (kimsenin) tasavvur edemeyeceği şey" şeklinde çevrilen "نَكْرٌ" kelimesiyle kastedilenin mahşer olduğu açıktır. Bu nitelemeyle o günün bu dünyadaki algılamalara göre tasavvur edilemeyeceğine veya ürküntü ve dehşet veren manzaralarla dolu olacağına işaret edilmiş olmalıdır.⁷⁴ Bu âyette dikkat çeken diğer bir husus "etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi bakışları perişan bir halde" kabirlerinden çıkacak kimselerin davetçiye ne şekilde icabet edeceklerini bildiren مُهْطِعِينَ kelimesinin kullanılmış olmasıdır. Bu kelime Arapçada çarçabuk gitmek, gözünü bir hedefe dikerek koşmak, korku ile koşup gelmek gibi anlamlara sahiptir.⁷⁵ Davetçinin çağrısına hedefe gözlerini dikmiş, korku ve dehşet içerisinde, çekirge sürüsü gibi dağınık bir halde koşarak icabet edecekleri anlaşılmaktadır.⁷⁶

Ecdâs kelimesinin kullanıldığı üç âyetin her birinde, kıyametin son aşamasındaki dirilişin ve mahşere yönelişin tasviri yapılmaktadır. Mahşere doğru gidişte gözlerin korku bürüneceği, korku ve dehşet içerisinde kalınacağı bildirilmektedir. Bir hedefe doğru giden çekirge sürüsü veya başka bir âyette ifade edildiği gibi "sağa sola uçuşan kelebekler"⁷⁷ gibi olunacaktır. Bu iki benzetme birbiriyle çelişkili gibi görünse de mahşerin şaşkınlığını, kalabalık oluşunu ve dehşetini anlatan ifadelerdir. Kurtubî burada herhangi bir çelişki olmadığını, dirilişin ilk anında korku ve şaşkınlığın bir sonucu olarak sağa sola dağılmış kelebekler gibi olacaklarını, davetçinin çağrısını duydukları andan itibaren mahşer meydanına hızlıca yöneleceklerini zira çekirgelerin tek yöne doğru hızlıca aktıklarını ifade eder.⁷⁸ Kelimenin temel anlamından olan hızın ve hareketliliğin bu sürecin temel özelliklerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

72 Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyan*, 9/163; Bağavi, *Mealimü't-Tenzil*, 7/427; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/655.

73 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîr'u Mukâtil*, 3/297; Bağavi, *Mealimü't-tenzîl*, 7/447; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/78; Ebûssuûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 5/234.

74 Heyet, *Kur'ân Yolu*, 5/186.

75 İsfahânî, *el-Müfredât*, 843; Sarı, *el-Mevârid*, 1602.

76 Ebûssuûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 5/234.

77 el-Kâri'a 101/4.

78 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/79.

1.3. “Merkad” Kelimesinin Semantik Analizi

“مَرَقَدٌ” kelimesi “yatıp uyulan yer, uzanılıp yatılan mekân veya “uyku” anlamlarına gelmektedir.⁷⁹ “رَقَدَ” fiilinin masdarı olan “رُقُودٌ” uyumak anlamına gelmektedir.⁸⁰ Arap dilinde “رَقْدَتُهُ الْأَخِيرَةَ: son uykusu” tabiri, ölümden kinaye olarak kullanılır.⁸¹ “رَقَدَ” fiilinden türetilen ifade kalıpları durgunluk, hareketsizlik ve sakinlik anlamında kullanıldığı⁸² gibi hızlılık ve hareketliliği ifade etmek için de kullanılmakta olup, ezdad kelimelerdendir.⁸³ “جُنَّةٌ رَاقِدَةٌ” ifadesi hareketsiz beden veya yatalak anlamına gelmektedir.⁸⁴ “Ashâb-ı Kehf/ mağara arkadaşları”nın bir mağarada yıllarca uyutulması yine “رُقُودٌ” kelimesi kullanılarak “وَتَحَسَّبُهُمْ أَيَقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ: Sen onları uyanık sanırsın, hâlbuki onlar derin uykudadırlar.”⁸⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

“مَرَقَدٌ” kelimesi Kur’ân’da bu şekliyle sadece Yasin 36/51. âyette “قَالُوا يَا وَيْلَنَا” şeklinde gelmiştir. Burada “مَرَقَدٌ” kelimesinin farklı ifade kalıpları “yatıp uyulan yer veya uzanılıp yatılan yer, uykunun bizzat kendisi” gibi anlamlara geldiği için âyetin tefsiri de farklı şekillerde yapılmıştır. Kimi tefsirlerde “مِنْ مَرَقَدِنَا” ifadesi, “uykumuzdan”,⁸⁶ kimi tefsirlerde ise “yattığımız yerden/kabirden”⁸⁷ şeklinde yorumlanmıştır. Bu durumda âyetin meali, “Eyvah bize! Kim kaldırdı bizi yattığımız yerden?, “Eyvah bize! Kim uyandırdı bizi uykumuzdan?” şeklinde iki farklı çeviriyle verilebilir. Âyetin siyakından anlaşıldığı kadarıyla bu soruyu, hesap gününü inkâr edenler, neye uğradıklarının bilememenin şaşkınlığıyla soracaklardır.⁸⁸ Âyetin devamında geçen “İşte Rahman olan Allah’ın vadettiği budur, peygamberler doğru söylemişlerdi”⁸⁹ sözü, o sorunun cevabı niteliğine olacaktır. Tefsirlerde, söz konusu cevabın müminler veya melekler tarafından ifade edileceği belirtilir.⁹⁰ Tüm bunların

79 Ahmed b. Faris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luga*, 2/428.

80 Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 5/115; Cevherî, *es-Sihâh*, 2/476; Ahmed b. Faris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luga*, 2/428; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/183; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 8/111.

81 Ahmed b. Faris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luga*, 2/428.

82 İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/183; Ömer, *Mu‘cemu’l-luğati’l-Arabiyyeti’l-muâsıra*, 2/924.

83 Ahmed b. Faris, *Mu‘cemu mekâyîsi’l-luga*, 2/428; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/183.

84 Ömer, *Mu‘cemu’l-luğati’l-Arabiyyeti’l-muâsıra*, 2/924.

85 el-Kehf 18/18.

86 Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/456; Ebû İshak Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyan* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabi, 2002), 8/130; Maverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 5/23; Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, 26/89; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 4/270; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 7/325.

87 Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 4/207; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 6/581; Âlûsî, *Ruhu’l-meânî*, 23/32; Muhammed Mahmud Hicazi, *Furkan Tefsiri*, Çev: Mehmet Keskin (İstanbul: İlim Yayınları, t.y.), 5/205.

88 Kurtûbî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/465.

89 Yâsîn 36/52.

90 Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/457-458; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyan*, 8/131; Maverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 5/23; Bağavi, *Mealimü’t-tenzîl*, 7/24; İbn Atıyye, *el-Muharrer’ul-vecîz*, 4/452; Kurtûbî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 17/465; Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esraru’t-te’vîl*, 4/270; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 3/107; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 6/582; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 7/306.

sûrun ikinci ve son üflemesinden sonra gerçekleşeceği anlaşılıyor, zira âyetin devamında “*إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ*”: *Bu yalnız korkunç bir sestten ibarettir. Hemen onların hepsi toplanıp nezdimizde hazır bulunacaklardır.*”⁹¹ denilmektedir. Bu ayette geçen “*صَيْحَةً / sayha*”, kıyametin kopup hayatın sona ermesinden bir süre sonra, –yeniden dirilmeyi sağlayacak biçimde– sûrun ikinci defa üflenmesini ifade etmektedir.⁹² Bunun üçüncü üfleme olduğunu söylemek de mümkündür.⁹³ Dolayısıyla Yâsîn 36/51. âyette geçen “*مَرْقَدٌ*” ifadesi ile insanların ölümlerinden sonra defnolunduğu yerlerin kastedilmediği anlaşılmaktadır. Zira sûrun ilk üflemesiyle kıyamet kopacak, daha önce değinildiği gibi kabirlerin altı üstüne getirilmiş olacaktır.⁹⁴ Bir kimsenin cesedi nerede olursa olsun “*صَيْحَةً / sayha*” ile beraber ayağa kalkacağı yer onun *merkad’ı* olacaktır. İbn Atıyye söz konusu âyette bir edebî sanat (istiâre ve teşbih) bulunduğunu, dolayısıyla “*مَرْقَدٌ*” kelimesiyle gerçek anlamda kabirlerin kastedilmediğini belirtir.⁹⁵ İbn Kesir, bu âyette uykuyu ifade eden bir kelimenin kullanılmış olmasının, kâfirlerin burayı ahiretteki ebedi azaba nispetle bir uyku ve dinlenme yeri gibi algılamasından kaynaklandığını söyler.⁹⁶

2. Değerlendirme

Kabir, ecdâs ve merkad kelimelerinin yakın anlamlı oldukları görülmektedir. Her bir kelime esas olarak insan cesedinin mahşerdeki diriliş öncesine kadar gömülü olarak bulunduğu mekânı ifade etmektedir. Ancak yukarıda yaptığımız etimolojik tahliller, kelimeler arasında nüansların varlığını ortaya koymaktadır.

Bu kelimelerin kazandıkları farklı anlamlar, kıyametin kopma aşamalarının varlığı ile irtibatlıdır. Kabir/Kubûr kelimesinin temel kullanımı, Yüce Allah tarafından şerefli kılınan insanın⁹⁷ bedenine duyulan bir saygının göstergesi olarak ortada bırakılmayıp toprak altına defnedilmesidir.⁹⁸ Nasıl ki insanın dirisinin şerefli kılınması, meleklerin secdesiyle⁹⁹ somut bir boyuta taşındıysa, ölüsü toprak altına defnedilmekle de saygıya değer olması sürekli hale getirilmiştir. *Kabir* kelimesi, sözlük anlamıyla irtibatlı olarak belirsizlik, görünmezlik, gizlilik gibi anlamlar içermekle beraber durağanlığı, sakinliği ve tepkisizliği de ifade etmektedir. İnkârda ısrar edenlerin, Kur’ân’da işitme duyusunu kaybetmiş ölümlere benzetebilmesi¹⁰⁰ bu anlamı destekler nitelikte-

91 Yâsîn 36/53.

92 Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 26/87.

93 Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 4/206.

94 Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 31/78.

95 İbn Atıyye, *el Muharrer’ul-vecîz*, 4/458.

96 İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 6/581.

97 el-İsrâ 17/70.

98 Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 8/583.

99 el-Bakara 2/34; el-A’râf 7/11; el-İsrâ 17/61; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/116.

100 Fâtır 35/22

dir. İnsanoğlu her nerede ve her ne şekilde ölürse ölsün gerek toprak gerekse başka bir mekanizma ile gözden kaybolmakta, gizemli bir hal almakta, sakin ve durağan bir duruma geçiş yapmaktadır. Kabrin bu yönü dünya hayatıyla ilgilidir. *Kabir* kelimesi, kıyametin kopmaya başlamasının bir parçası olarak da zikredilir. Yerin sarsılması,¹⁰¹ dağların sarsılıp kum yığını haline gelmesi,¹⁰² yerin dümdüz hale gelmesi¹⁰³ gibi hadiselerin zorunlu bir sonucu olarak kabirler de dağılacak ve yeniden inşa edilecek yeryüzünün¹⁰⁴ bir parçası haline getirilecektir. Kıyametin anlatıldığı âyetler dikkate alındığında sûrun ikinci defa üflemesine kadar kabrin içindekiler açısından herhangi bir canlılık ve hareketlilik olmayacaktır. Kur’ân’dan elde edilen tüm bu veriler ışığında kabrin görünmezlik, gizlilik, durağanlık, hareketsizlik ve sakinliği ifade ettiği söylenebilir.

“Ecdâs” kelimesi kıyametin son aşamasındaki dirilişin ve mahşere yönelişin bir ifadesi olarak kullanılmaktadır. Bu kelime, mahşere yönelişin temel niteliklerinden biri olacağı anlaşılan hızlılık ve hareketlilik ile beraber zikredilmiştir. Yeniden dirilişin (ba’s) gerçekleşeceği mekân, *kabir* veya çoğulu olan *kubûr* kelimeleriyle değil *ecdâs* ile ifade edilmekte, ancak yeniden diriltmenin mahiyeti hakkında bilgi vermemektedir. Öldükten sonraki dirilişin tasvir edildiği hadislerde yer alan ve sözlük anlamı “kuyruk sokumu” olan¹⁰⁵ *acbü’z-zeneb*, bu konudaki kapalılığı giderir niteliktedir. Hz. Peygamber, “Sonra Allah gökten bir (hayat) suyu indirir ve bu sayede ölümler, bitkinin yerden bitişi gibi (kabirlerinden) çıkarlar. İnsan cesedi bütünüyle çürüyüp yok olur, ancak *acbü’z-zeneb* müstesna, insanlar kıyamet gününde bundan meydana getirilir.”¹⁰⁶ buyurmaktadır. Başka bir rivâyette, toprağın insanoğlunun *acbü’z-zeneb* dışındaki bütün cesedini yiyip tüketeceğini ve insanın yeniden bu maddeden yaratılacağı bildirilir.¹⁰⁷ Konuyla ilgili hadislerle bakıldığında, toprağa karışan insan cesedi çürüyüp yok olduğu halde tekrar yaratılmasına esas teşkil edecek maddî bir unsurun varlığının kaybolmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Kur’ân’da geçen “*Toprağın vücudunuzdan neleri eksilttiğini bilmekteyiz,*

101 el-Zilzâl 99/1; el-Müzzemmil 73/14.

102 el-Müzzemmil 73/14.

103 el-Kehf 18/47.

104 İbrâhîm 14/48.

105 İbn Dureyd, *Cemheretu’l-luğa*, 1/101; Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1045; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/582.

106 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu’s-sahîh* (Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, ty.) “Tefsîr”, 39/3, 78/1; Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac Müslim, *el-Câmiu’s-sahih* (Riyad: Dâr-u Taybe, 2006), “Fiten”, 141; Ebû Abdillâh el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen* (Riyad: Mektebetü’l-mearif, ts.), “Zühd”, 32.

107 Müslim, “Fiten”, 142; Süleyman İbn el-Eş’as es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2001), “Sünnet”, 20.

108 Nasır b. Ali ‘İyâd Hasan eş-Şeyh, *Mebahisu’l-akâide fî sûreti’z-Zümer* (Riyad: Mektebetü Rüşd, 1415/1995), 1/575; Zağlûl en-Neccâr, *Tefsîru’l-âyâti’l-kevnîyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü’ş-Şürûki’d-Devliyye, 2007), 3/344-345.

bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır."¹⁰⁹ ifadesi, ölü bedenlerin tamamen dağılıp çürümediğine bir kısmının korunduğuna işaret etmektedir. Âyetin son cümlesindeki "her şeyi saklayan bir kayıt"tan maksat, ölümü ve yeniden yaratılışı için gerekli olan kayıtlı bilgiler olabilir ki, genetik kodlar bu tanıma uymaktadır. Yeryüzünde çürüyüp gittiği zannedilen her şeyin en ince ayrıntısına kadar Allah katında sağlam bir yerde koruma altına alındığını göstermektedir.¹¹⁰ Dikkat çekici diğer bir mesele de *acbü'z-zeneb*'le ilgili hadislerin nitelediği ikinci yaratılışın, hem oluşum hem de mekân bakımından insanın ana rahmindeki oluşumuna fazlasıyla benzemesidir. Zira embriyolojinin verilerine göre sperm ana rahmine düştüğü zaman, orada çekirdeğin toprakta çimlenişi gibi çimlenir ve biter. Bu bitme esnasında ana rahmi ile insan embriyonu arasında birleştirici bir sap bulunur. Bu sap insan embriyonunun kuyruk sokumuna tekabül eden bölgesi ile irtibatlıdır. Başlangıçta insan bu sap üzerinde büyür. Ana rahmindeki döllenme anı yumurtanın öldüğü andır. İnsanın ölümü de bulunduğu toprağın döllenmesi şeklinde düşünülebilir.¹¹¹

Hiz. Peygamber bir başka rivayette *acbü'z-zeneb*'i hardal tanesine benzetir. Kâf 50/9-10. âyette geçen "وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ وَالنَّخْلَ" *Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek daneler bitirdik. Kullara rızık olması için birbirine girmiş, küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik. Ve o su ile ölü toprağa can verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.*"¹¹² şeklindeki tasvir, rivayetlerin içerdiği mânayı destekler niteliktedir. Her ne kadar bu türden âyetler öldükten sonra tekrar dirilmenin imkânsız olmadığını ispat sadedinde zikredilmiş olsa da Hiz. Peygamber'in hadisiyle olgusal benzerliği dikkate alındığında maddi bir gerçekliği açıklıyor olması uzak bir ihtimal değildir.¹¹³ Yine Zuhuruf 43/11. âyette "وَالَّذِي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ" *Ki O, belli bir miktar ile gökten su indirdi de, onunla ölü bir memleketi 'dirilttik (ve her yanına yeniden hayat) yaydık'; siz de böyle (kabirlerinizden dirilttilip) çıkarılacaksınız.*" buyurulmaktadır ki bu ifadeler önceki âyetle benzer bir içeriğe sahiptir. Her iki âyette geçen ve çıkış ifade eden "تُخْرَجُونَ / خُرُوجٌ" kelimeleri, daha önce değindiğimiz ve Kur'ân'da iki yerde geçen "يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ : *buldukları yerlerden (ecdâs) çıkarlar*" ifadesi ile açıklanmış olmaktadır.

Gerek Hiz. Peygamber'den gelen rivayetler gerekse söz konusu âyetler dikkate alındığında *ecdâs* kelimesiyle insanın dünyada defnedildiği kabrin kastedilmediği görülecektir. Bu zaten mümkün değildir zira Kur'ân'da *يَوْمَ*

109 Kâf 50/4.

110 en-Neccâr, *Tefsîru'l-âyeti'l-kevnîyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/339-341.

111 Yusuf Şevki Yavuz, "Acbü'z-Zeneb" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1/319-320, (İstanbul: DİB Yayınları, 1998), 1/320.

112 Kâf 50/9-11.

113 Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 3/270.

تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ “O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar (her şeyin üzerinde yegâne hâkim) olan Allah’ın huzuruna çıkarlar.”¹¹⁴ buyurularak kıyamet gününde meydana gelecek ve bilinen evreni içine alacak olan büyük bir değişime işaret edilmiştir.¹¹⁵ Tâhâ sûresinde kıyamet günü dağların un ufak edilip savurulacağı, yerin dümdüz, boş vaziyette bırakılacağı, orada hiçbir çukur ve tümsek görülmeyeceği¹¹⁶ ifade edilmektedir ki bu büyük değişimi daha da açıklığa kavuşturmaktadır. Bu ve benzeri âyetler göstermektedir ki yaşadığımız evrenin nitelikleri değiştirilecek; fakat asıl maddesi kalacaktır.¹¹⁷ Hz. Peygamber’in işaret ettiği *acbü’z-zeneb* gerçeği bu görüşü destekler niteliktedir. Zira kabirlerin altı üstüne getirilmiş olsa dahi toprakta bu madde kaybolmayacak ve Allah’ın gökten bir (hayat) suyu indirmesiyle ölümler, bitkinin yerden bitişi gibi buldukları yerden çıkacaklardır. Bir anlamda her bir insanın diriltildiği yer onun yeni kabri yani ecdâsı olacak ve hızlıca mahşere yönelecektir. Evrenin niteliği değil de özü / cevheri değişecek olsa dahi elbette ki Yüce Allah eski halindeki bazı özellikleri koruyarak yeniden inşa etmeye yani “*Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürmeye*”¹¹⁸ kâdirdir.

“Ecdâs”, Araplar tarafından bilinen ve kabir anlamında kullanılan bir kelimeydi, zira gerek Arap şiirlerinde¹¹⁹ gerekse bazı rivayetlerde bu kelime -yaygın olmamakla birlikte- geçmektedir.¹²⁰ Kur’ân Arapların âşina olduğu bu kelimeyi üç yerde kullanmakla hem dirilişin mahiyetine işaret etmiş hem de öldükten sonra kabre gömülmeyenlerin durumunu da açıklık getirmiş oldu. Zira bütün insanlar kabre defnedilmemektedir. Yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanan, uçak kazalarında parçası dahi bulunamayan, yanarak ölüp kül olan nice bedenler için bildiğimiz anlamda defin işlemi gerçekleşmediği gibi kabre konulması da söz konusu olmamaktadır. Ancak *acbü’z-zeneb* bunlardan etkilenmediği için¹²¹ yeniden inşa edilecek yeryüzünde her nerede ise oradan diriltilecek ve diriltildikleri yer de onların bir nevi kabri yani ecdâsı olacaktır.

“Cedes” kelimesinin aslının “cedef/جدف” olduğu ve bu kelimenin hızlı yürümek, üstü kapalı olmayan içecek kabı, etin çiğnenmesi ve parçalanması,

114 İbrahim 14/48.

115 Heyet, *Kur’ân Yolu*, 3/326-327.

116 Tâhâ 20/105-107.

117 Âlûsî, *Ruhu’l-meânî*, 13/254-255.

118 el-Enbiyâ 21/104.

119 Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’l-Dünyâ, *Kitâbü’l-Mütemennîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1997), 1/45; Ebü’l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal* (y.y.: Müessesetü’l-Halebî, ts.), 3/86; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/128.

120 Mecdüddin İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1963), 1/243.

121 Neccâr, *Tefsîru’l-Âyâtî’l-kevnîyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 3/341.

gürültü / patırtı yapmak, nankörlük, rızkın daraltılması gibi anlamları barındırdığı dikkate alındığında Yüce Allah'ın bu kelimeyi dirilişin gerçekleştiği yer olarak nitelemesinin belâğî bir incelik içerdiği dikkatten kaçmamaktadır. *Cedes* kelimesinin hızlı yürüme anlamı ile *ecdâs* kelimesinin Kur'ân'daki kullanımını arasındaki bağ dikkate değerdir, zira *ecdâstan* çıkışla ilgili yerlerde süratliliği ifade eden kelimelerin kullanılmış olması bu kelimenin özel bir maksada yönelik tercih edildiğini göstermektedir. Bu hızın ve hareketliliğin meydana getireceği uğultu ve gürültü yine bu kelimenin sözlük anlamında bulunan ses ve gürültüyle örtüşmektedir. Yine üstü kapalı olmayan içecek kaplarını ifade etmede kullanılan bu kelimenin, derinliği ve üstü toprakla örtülü olması hasebiyle kapalılığı çağrıştıran kabir kelimesi yerine tercih edilmesi, dirilişin anlam örgüsüne daha uygundur, zira *ecdâstan* çıkışın, toprağın birkaç santim altında bulunan tohumun burayı yarıp çıkması kolaylığında gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Ayrıca *ecdâs* kelimesinin geçtiği yerlerin siyakına baktığımızda dirilişi¹²² ve hesap gününü yalanlayan inkârcılara bir uyarı ve tehdit bağlamında kullanıldığını görmekteyiz. *Cedes* kelimesinde "rızkın daraltılması" anlamının olması, inkârcılar açısından *ecdâstan* çıkışın, zor ve sıkıntılı bir duruma girmek anlamına geldiğini göstermektedir.¹²³

"Merkad" kelimesi kıyametin kopmasından sonra dirilişin bir parçası olarak zikredilir. İnsanların defnedildiği kabirler yerle edilmiş olacağından *merkad* kelimesi ile insanların ölümlerinden sonra defnolunduğu kabirlerin kastedilmediği çok açıktır. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadise göre sûra iki üflenişin arasında –dünyevi ölçülerden bağımsız- kırk yıl kadar bir zaman geçecektir.¹²⁴ Bu kelimenin "yatıp uyunulan yer veya uzanılıp yatılan yer" gibi anlamlarını dikkate aldığımızda sûra birinci ve ikinci üfleme arasındaki yer veya duruma denk geldiği söylenebilir.

Sonuç

Kur'an'da kullanılan her bir kelime -ister isim, ister fiil ister harf olsun- mânayı doğru iletmek için olması gereken yerdedir, değiştirilmesi bir yana cümledeki konumunda dahi bir değişiklik yapılamaz. Eş veya yakın anlamlı gibi duran pek çok kelime, birbirlerinin yerine kullanılamayacak derecede önemli anlam farklılığına sahiptir. İlk bakışta eş anlamlı gibi algılanan kabir, *ecdâs* ve *merkad* kelimeleri, ölüm sonrası hayatın belirli aşamalarını anlatan ve anlam bakımından farklı ibarelerdir.

122 Mehmet Kılıçarslan, *Molla Fenârî'nin Usulü Üzere Meryem Suresi Tefsiri*, (İstanbul: Kalem Yayınları, 2020), 119-121.

123 Âişe Abdurrahman Bintu'ş-Şâtî'î, *el-İ'câzu'l-beyânî li'l-Kurân ve mesâilu İbni'l-Erzak* (Kahire: Dâru'l- Maarif, ts.), 454-455.

124 Buhârî, "Tefsîr", 39/78; Müslim, "Fiten", 28.

Temel anlamda “kabir/kubûr” kelimesi insanın defnedildiği mekândır. Hareketsizlik, sakinlik ve tepkisizlik kabrin temel niteliğidir. Kıyamet kopup yer sarsıldığında, dağlar kum yığını haline, yer ise dümdüz hale getirildiğinde tüm bunların bir sonucu olarak kabirler de alt-üst olacak, hareketsizlik, sakinlik ve tepkisizlik sûrun ikinci defa üflemesine kadar devam edecektir.

Yeniden dirilişi (ba’s) konu edinen âyetlerde kabir veya çoğulu olan kubûr kelimesi değil *ecdâs* kullanılmıştır. Gerek Hz. Peygamber’den gelen rivayetler gerekse *ecdâs* kelimesinin geçtiği âyetler dikkate alındığında bu kelimeyle insanın dünyada defnedildiği kabrin kastedilmediği çok açıktır.

“Merkad” kelimesi de benzer bir bağlamda kullanılmıştır. Bu ifade ile sûrun birinci ve ikinci üfleme arasındaki yer veya durumun kastedildiği söylenebilir.

Kaynakça

- Abbas, Fazl Hasan. *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Amman: Menşurâtü Cami'âtil-Kudusi'l-Meftûhati, 1997.
- Abdurrahman. Âişe Bintu's-Şâtî'î. *el-İ'câzu'l-beyânî li'l-Kurân ve mesâilu İbni'l-Erzak* Kahire: Dâru'l- Maarif, ts.
- Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihabu'd-Din es-Seyyid Mahmud. *Ruhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, t.s.
- Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud. *Mealimü't-tenzîl*. Riyad: Dâru Tayyibe, 1419/1989.
- Beydâvî, el-Kâdı Nasruddin. *Envâru't-tenzîl ve esraru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabi, ts.
- Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-sahîh*. Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Çınar, Bayram. *"Bilâ Keyf" Doktrini*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2022.
- Demirci, Kürşat. "Kabir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/33-34. İstanbul: DİB Yayınları, 2001.
- Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *el-Cerâssîm*, tkh. Muhammed Casîm el-Hamidî. Dımaşk: Vezaretu's-Sekafe, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebussuûd, Muhammed el-İmadî. *İrşâdu'l-akli's-selîm*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyad, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1421/2001.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*, 4 Cilt. thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. Yy.: Daru ve Mektebetu'l-Hilal ts.
- Heyet (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş,). *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yay., 2017.
- Hicazî, Muhammed Mahmud. *Furkan Tefsiri*, Çev: Mehmet Keskin. İstanbul: İlim Yayınları, ts.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhakk el-Endelûsi. *el-Muharrer'ul-vecîz*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *Kitâbu't-teshîl li ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretu'l-luga*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Mütemennîn*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1418/1997.
- İbn Faris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekerıyya el-Kazvinî er-Razî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 6 Cilt. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsirü'l-Şur'âni'l-'azîm*. 8 Cilt. Riyad: Dâr-u tayyibe, 1419/1999.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî. *Sünen*. Riyad: Mektebetu'l-Mearif, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414 h.
- İbn Side, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail el-Mürsi. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1996.
- İbnu'l-Esîr, Mecdüddin. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1963.
- İsfahânî, Râğîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1997.
- Kılıçarslan, Mehmet. *Molla Fenârî'nin Usulü Üzere Meryem Suresi Tefsiri*, İstanbul: Kalem Yayınları, 2020.
- Konyevî, Kasım b. Abdullah b. Emir Ali er-Rumî el-Hanefî. *Enisu'l-fukaha' fi tarifatil-lelfez el-mütedaveleti beyne'l-fukaha'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Kurtûbî, Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekîr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 22 Cilt. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsîn et-Turkî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1426/2006.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1412 h.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1424/2004
- Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mukatil b. Süleyman. *Tefsîr'u Mukâtil*. 3 Cilt. tahkîk: Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac. *el-Câmiu's-sahih*. Riyad: Dâr-u Taybe, 2006.
- Neccâr, Zağlûl. *Tefsîru'l-âyâti'l-kevnîyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü's-Şürûki'd-Devliyye, 2007.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemu'l-luğati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Râzî, Fâhru'd-Din. *et-Tefsîru'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sa'lebi, Ebu İshak. *El-Keşf ve'l-beyan*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 2002.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid*. (Arapça-Türkçe Lügat). İstanbul: Bahar Yayınevi, 1982.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys. *Bahru'l-ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403/1993.
- Suheyli, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravdul-unfu fi şerhi sireti'n-nebiyyi li İbnHişâm*, thk. Ömer Abdusellam es-Selâmî. Beyrut: Dâru İhyâi'-t-Turâsi'l-Arabî, I. Baskı, 1421/2000.
- Suyutî, Celaluddin Abdurrahman. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. Y.y.: Müessetu'l-Halebî, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. 5 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefa, ty.
- Şeyh, Nasır b. Ali 'İyâd Hasan. *Mebahisu'l-'akîde fî sûreti'z-Zümer*. Riyad: Mektebetü Rüşd, 1415/1995.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-munîr fi'l-İ'ane a'lâ marifeti ba'dı kelâmi Rabbina el-Hakîm*. Kahire: Matbaatu Bulak, 1285/1869.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*. 25 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1421/2001.

- Toprak, Süleyman. (Kelam) "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24/37-38. İstanbul: DİB Yayınları, 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Acbü'z-Zeneb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/319-320. İstanbul: DİB Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Yayınları, 2020.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl. *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuh*. 5 Cilt. thk. Abdülcelîl Abduh Şiblî. Beyrut: 'Alemü'l-Kutub, 1408/1988.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî, *el-Keşşâfan hakâiki't-tenzîl*. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykan, 1418/1998.
- Zerkanî, Muhammed Abdulazîm. *Menahilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Matbaa-tü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: el-Mektebu'l-Asriyye, 2006.